

УДК 332.1:338.124.4(477)

П.В. Проноза, канд. екон. наук

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

**РОЗВИТОК УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ ПІД ВПЛИВОМ СВІТОВОЇ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 2007-2009 рр.****П.В. Проноза**, канд. экон. наук

Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця, г. Харьков, Украина

**РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ И ЕЕ РЕГИОНОВ ПОД ВЛИЯНИЕМ МИРОВОГО
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА 2007-2009 гг.****Pavlo Pronoza**, PhD in Economics

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine

**DEVELOPMENT OF UKRAINE AND ITS REGIONS UNDER THE IMPACT OF
THE WORLD FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS OF 2007-2009**

Досліджено проблему впливу світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. на розвиток України та її регіонів. Розглянуто модель загальної (макроекономічної) ринкової рівноваги. Проаналізовано сутність кризи як складного суспільно-економічного явища. Розглянуто погляди науковців щодо визначення тривалості та періодичності виникнення фінансово-економічних криз. Визначено основні етапи розгортання світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. Досліджено вплив світової фінансово-економічної кризи на розвиток України та її регіонів, а саме на: процеси надходження прямих іноземних інвестицій, промисловість, будівництво, сільське господарство, соціальний розвиток. Визначено характер та особливості перебігу кризових подій в Україні. Доведено необхідність реформування соціально-економічної й фінансової систем країни.

Ключові слова: криза, розвиток, регіон, рівновага, цикл, модель.

Исследована проблема влияния мирового финансово-экономического кризиса 2007-2009 гг. на развитие Украины и ее регионов. Рассмотрена модель общего (макроекономического) рыночного равновесия. Проанализирована сущность кризиса как сложного общественно-экономического явления. Рассмотрены точки зрения ученых по определению продолжительности и периодичности возникновения финансово-экономических кризисов. Определены основные этапы развертывания мирового финансово-экономического кризиса 2007-2009 гг. Исследовано влияние мирового финансово-экономического кризиса на развитие Украины и ее регионов, а именно на: процессы поступления прямых иностранных инвестиций, промышленность, строительство, сельское хозяйство, социальное развитие. Проанализирован характер и особенности течения кризисных событий в Украине. Доказана необходимость реформирования социально-экономической и финансовой системы страны.

Ключевые слова: кризис, развитие, регион, равновесие, цикл, модель.

The article considers problems of influence of the world financial and economic crisis of 2007–2009 upon development of Ukraine and its regions. It also considers a model of general (macro-economic) market equilibrium. It analyses the essence of the crisis as a complex socio-economic phenomenon. It considers points of view of scientists on determination of duration and periodicity of financial and economic crises. It identifies main stages of deployment of the world financial and economic crisis of 2007–2009. It studies impact of the world financial and economic crisis on development of Ukraine and its regions, namely: processes of inflow of direct foreign investments, industry, construction, agriculture and social development. It analyses the nature and features of development of crisis events in Ukraine. It proves a need to reform socio-economic and financial systems in the country.

Key words: crisis, development, region, equilibrium, cycle, model.

Вступ. Масштабні кризові процеси – це завжди серйозний привід для переосмислення науковцями та практиками поглядів на особливості та закономірності протікання соціально-економічних процесів як у світі, так і окремих країнах.

Світова криза 2007-2009 рр. не є винятком, оскільки її масштаби та наслідки свідчать про необхідність корекції діючої економічної моделі. Отже, навіть в умовах ослаблення проявів кризи, виявлення її природи та передумов, аналіз впливу на економічний розвиток країн є напрямками, що вимагають проведення подальших досліджень.

Враховуючи актуальність цієї проблеми, **метою статті** є визначення основних передумов та етапів розгортання світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр. та її впливу на розвиток України та її регіонів.

Результати. Світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. не є випадковою подією, яку неможливо було передбачити. Системні зміни у глобальному економічному середовищі, які інтенсивно взаємодіяли між собою, сформували нові закономірності

функціонування ринкової економіки, що призвели до появи і розповсюдження серед країн світу менш збалансованого варіанта взаємного впливу регулюючих функцій, що здійснюють з одного боку держава, а з другого – безпосередньо ринок.

Прихильники класичної економічної теорії вважають, що саме регулюючі функції ринку спрямовують діяльність суб'єктів господарювання, які, прагнучи задовольнити свої власні інтереси, сприяють досягненню стану загального благополуччя й рівноваги в економіці. Модель загальної рівноваги, що була запропонована ще в 1874 р. Л. Вальрасом, дозволяє в умовах дії ринків з досконалою конкуренцією визначати рівноважні стани в економіці через встановлення ціни й кількості товару на підґрунті співставлення ринкового платоспроможного попиту та пропозиції.

Водночас рівноважні стани в розвитку економіки країн світу циклічно чергуються з кризовими станами. А. Чухно підкреслює, що криза – це одна з форм розвитку економіки, у ході якої усуваються застарілі техніка й технологія, організація виробництва і праці та відкривається простір для зростання й затвердження нового [1]. Кризи як складні суспільно-економічні явища, які мають і матеріально-технологічні й соціально-економічні складові, вищевказаний автор пов'язує не тільки з малими (6-12 років) та великими циклами М. Кондратьєва (40-50 років), що породжуються у процесі формування й розвитку технологічних укладів, а і з стадіальними циклами. Характерна риса стадіальної кризи й стадіального циклу полягає в тому, що вони пов'язані зі становленням нової технологічної основи виробництва, з переходом до нової системи виробничих відносин, з фундаментальними змінами в економіці й суспільстві, у формах власності, становище людини на виробництві й у суспільстві [1]. Отже, перехід до постіндустріальної економіки, який почали здійснювати розвинені країни світу у другій половині ХХ століття, мав супроводжуватися стадіальними циклічними змінами та кризами.

Поділяючи цей погляд, слід додати, що у теперішній час стани економічної рівноваги на конкурентних ринках є скоріше винятком, ніж розповсюдженим явищем. Так, В. Бурлачков вважає, що особливості сучасної економіки полягають в її ігровому характері, розповсюдженні спекулятивних операцій, що спотворюють формування фундаментальної вартості товарів і фінансових інструментів. Спекулятивна гра розхитує ринки, створює невизначеність для довгострокових інвесторів. За умов масштабної біржової гри формується розрив між фундаментальною вартістю корпорацій та їх капіталізацією. Це означає, що виключно ринковий механізм не дозволяє визначати довгострокові напрями розвитку бізнесу [2].

Близьким до наведеної вище позиції є і погляд Т. Ковальчука, В. Черняка, В. Шевчука, які вважають, що нині сформувалася наймасштабніша «невідповідність між реальним матеріально-речовим та фінансовим фіктивно-спекулятивним капіталом, який тільки на 10 % покривається матеріально-речовим продуктом. Отже, 90 % цінних паперів є фіктивними, за якими немає нічого реального і які використовуються у спекулятивних банківських та фінансових операціях» [3].

Формування у глобальному вимірі та на рівні окремих країн світу величезного розриву між реальним матеріально-речовим та фінансовим фіктивно-спекулятивним капіталом призвело до спотворення відтворювальних пропорцій у процесах кількісного накопичення та якісного оновлення ресурсної бази економіки. На рівні окремих країн світу це виявляється як вичерпання національних активів. Саме це, на думку В. Дергачової та Н. Савельєва [4], формує періодичні цикли глобальних фінансових криз, які вражають світову систему колективного боргу, як єдиний ланцюг передачі тимчасово вільних коштів й ресурсів для цілей світового кредитного процесу.

Отже, узагальнення досліджень зарубіжних і вітчизняних учених свідчить про те, що реальні соціально-економічні процеси у теперішній час мають риси стадіального

циклу та більш хаотичну природу свого походження. Ці особливості суттєво впливають на можливості використання у процесі розроблення стратегії розвитку регіонів та країни загалом моделі загальної (макроекономічної) ринкової рівноваги, концепції функціонування ринку як механізму співставлення витрат і результатів на основі конкуренції товаровиробників, а також положень щодо ефективності ринкових механізмів під час формування кількісних та якісних змін ресурсної бази розвитку економіки країн.

Взаємопов'язаний вплив численних ендогенних та екзогенних факторів на динаміку соціально-економічного розвитку країн світу та їх регіонів генерує нелінійні закономірності економічного зростання та поліпшення на цій основі якості й рівня життя населення. Нелінійні закономірності визначають відсутність законів подібності у рядах динаміки соціально-економічних та фінансових показників розвитку країн світу та їх регіонів. У свою чергу, нелінійна динаміка розвитку як іманентна риса економічного зростання окремих країн світу в умовах сучасної глобалізованої економіки формує джерела нелінійних змін у світовій економіці взагалі. Перехід розвинених країн світу до постіндустріального етапу розвитку й інтенсивне розгортання процесів економічної глобалізації більш яскраво висвітлюють властивості нелінійності у процесах формування й використання економічного та фінансового потенціалів країн світу. Одним з незаперечних феноменологічних підтверджень гіпотези щодо нелінійної динаміки розвитку окремих країн світу є час від часу виникаючі фінансово-економічні кризи. Ці кризи мають різні чинники своєї генези, характеризуються певними рушійними силами, масштабами, динамікою розгортання, тривалістю перебігу та рівнем впливу на подальший розвиток як країни походження кризи, так й інших країн світу, а також окремих регіонів у цих країнах.

Таким чином, стратегії розвитку регіонів України як однієї з європейських держав, що має потужний природно-ресурсний потенціал і розвинені зовнішньоекономічні зв'язки, повинні розроблятися з урахуванням національних особливостей перебігу сучасної фінансово-економічної кризи та досвіду виходу країн світу з фінансово-економічних криз. Цей досвід формувався залежно від періодичності, тривалості та чинників виникнення криз.

В економічній літературі відображені різні погляди щодо визначення тривалості та періодичності виникнення фінансово-економічних криз. Так, Ч. Кіндлбергер зробив наступний висновок: протягом останніх 400 років фінансові кризи відбувались з періодичністю, що становив приблизно 10 років [5]. Дж. Стігліц вважає, що тільки за останні 30 років майже 100 економічних криз було зафіксовано у різних країнах світу [6]. Винятком був період з 1945 р. по 1971 р. (виключаючи бразильську банківсько-фінансову кризу в 1962 р.). Цей відносно тривалий післявоєнний період сталого економічного розвитку країн світу став можливим завдяки реалізації ефективних механізмів державного регулювання, які забезпечили розбудову більш стабільної економіки у провідних країнах світу [7]. Разом з тим у 80-х роках ХХ століття посилювався вплив неоліберальних концепцій та ідей щодо необхідності зменшення ролі держави і посилення впливу ринкових важелів у регулюванні розвитку економіки. Втілення цих ідей і концепцій у реальне життя, зокрема у США при президенті Р. Рейгані, у Великобританії при прем'єр-міністрі М. Тетчер, призвело до послаблення позицій держави у сфері регулювання соціально-економічного розвитку країн та їх регіонів.

А. Чухно, проаналізувавши відтворювальні цикли в економіці США (табл.), дійшов висновку: кризи – об'єктивне явище, яке притаманне циклічній динаміці розвитку економіки й за період з 1854 р. по 2006 р. вони траплялися 27 разів.

Особливою рисою криз, що мали місце в США у другій половині ХХ століття, зокрема в 1945-2001 рр., є прискорення часу розгортання кризи до 10 місяців та збільшення періоду підйому (вихід з кризи) до 52 місяців, що становить більш ніж 4,3 роки. У

2001 р. період розгортання кризи скоротився до 8 місяців (березень-листопад 2001 р.), а період підйому зріс до 73 місяців, тобто перевищував 6 років [1]. Отже, ці кризи є більш обвальними у перших фазах свого циклу та більш інерційними у фазах підйому з найближчої точки падіння.

Таблиця
Відтворювальні цикли в економіці США (у середньому усі цикли мирного часу) (місяці) [1]

Календарні дати циклу	Падіння від найвищої точки до найнижчої	Підйом від найнижчої до найвищої точки	Тривалість циклу	
			від найнижчої до найнижчої точки	від найвищої до найвищої точки
1854-2006 (27 циклів)	18	33	51	52
1854-1919 (14 циклів)	22	24	46	47
1919-1945 (5 циклів)	20	26	46	45
1945-2001 (8 циклів)	10	52	63	63

Наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть мало місце скорочення періодів між фінансово-економічними кризами регіонального або світового масштабу. Серед цих криз найбільш значущими були такі: «Чорний понеділок» (жовтень 1987 р.), коли на фондових біржах світу акції знецінилися на 2 трлн дол США; «Крах на фондових ринках» (1989-1990), коли падіння на фондових ринках у всьому світі становило більше 20 %; фінансово-економічна криза у Мексиці в 1994-1995 рр.; фінансова криза у Східній Азії, Росії, Україні (1997-1999), коли внаслідок лібералізації ринків капіталу гроші швидко перетікали з країни у країну, що мало наслідком девальвацію національних валют та інші.

Слід зауважити, що в умовах посилення впливу процесів економічної глобалізації на соціально-економічний розвиток окремих країн світу та їх регіонів втрати, які несе суспільство внаслідок тієї чи іншої кризи, стрімко зростають. Так, наприклад, за даними М. Єршова, втрати банків та інших фінансових інститутів від іпотечної кризи 2007-2009 рр. (оцінка станом на II кв. 2010 р.) майже у 3 рази вищі, ніж втрати від східноазійської банківської кризи 1998-1999 рр. [7].

Іпотечна криза 2007-2009 рр., яка виникла передусім у розвинених країнах світу, переросла у фінансово-економічну кризу й охопила практично усі держави. За оцінками Світового економічного форуму в Давосі збитки від цієї кризи досягають майже 10 % ВВП світу (5 трлн дол) [9]. З метою прискорення виходу зі світової кризи, 50 країн світу створили фонд обсягом 4 трлн дол США. Це було пов'язано з тим, що навіть такі успішні економіки, як німецька та японська у IV кварталі 2008 р. мали падіння ВВП на 2,1 % і 3,3 % [9].

У вересні 2008 р. у глобальних масштабах фіксується скорочення обсягів промислового виробництва. Порівняно з вереснем-листопадом 2007 р. за аналогічний період 2008 р. світове промислове виробництво скоротилося на 13,2 %, а у грудні 2008 р. у порівнянні з груднем 2007 р. у країнах Єврозони – на 12 % [9].

Товарний експорт у масштабах світової економіки скоротився на 42,6 % в перерахунок на рік за вересень-листопад 2008 р. [9]. В Германії обсяги експорту скоротилися на 22,3%, в Японії – на 35,7 % [7]. Виходячи з загальних тенденцій розвитку кризових станів економіки в провідних країнах світу, МВФ прогнозував, що у 2009 р. має скоротитися обсяг світової торгівлі на 2,8 %, а світовий ВВП підвищиться не більш як 0,5 %, що є найменшим показником за останні 60 років [9]. Нестабільний стан банківських систем і скорочення обсягів кредитування, наявність надлишкових виробничих потужностей та виробничих запасів, а також песимістичні прогнози щодо обсягів споживання у розвинених країнах, зокрема у США, можуть призвести до різкого (у рази) скорочення темпів зростання інвестицій у країнах світу, які належать до країн, що розвиваються.

В Україні світова фінансово-економічна криза також спричинила значний спад інвестиційної діяльності.

Так, якщо в 2008 р. обсяг інвестицій в основний капітал по Україні становив 233,1 млрд грн, то в 2009 р. – 151,8 млрд грн [10]. У 2009 р. індекс інвестицій в основний капітал дорівнював 58,5 % у порівнянні з 2008 р. Більш ніж у середньому в Україні зменшились інвестиції в основний капітал у таких областях: Донецька – 52,8 %, Житомирська – 56,7 %, Луганська – 44,3 % та інших.

Нестабільна соціально-економічна ситуація у країні та її регіонах суттєво гальмує процеси залучення у регіон прямих іноземних інвестицій, про що свідчить зменшення у 2010 р. індексу цього показника у порівнянні з попереднім періодом (рис. 1).

Рис. 1. Індекси прямих іноземних інвестицій до попереднього періоду [10]

Падіння обсягів промислового виробництва в Україні в 2009 р. було також вражаючим. Індекс промислового виробництва в Україні в 2009 р. становив 78,1 % до рівня 2008 р. (рис. 2).

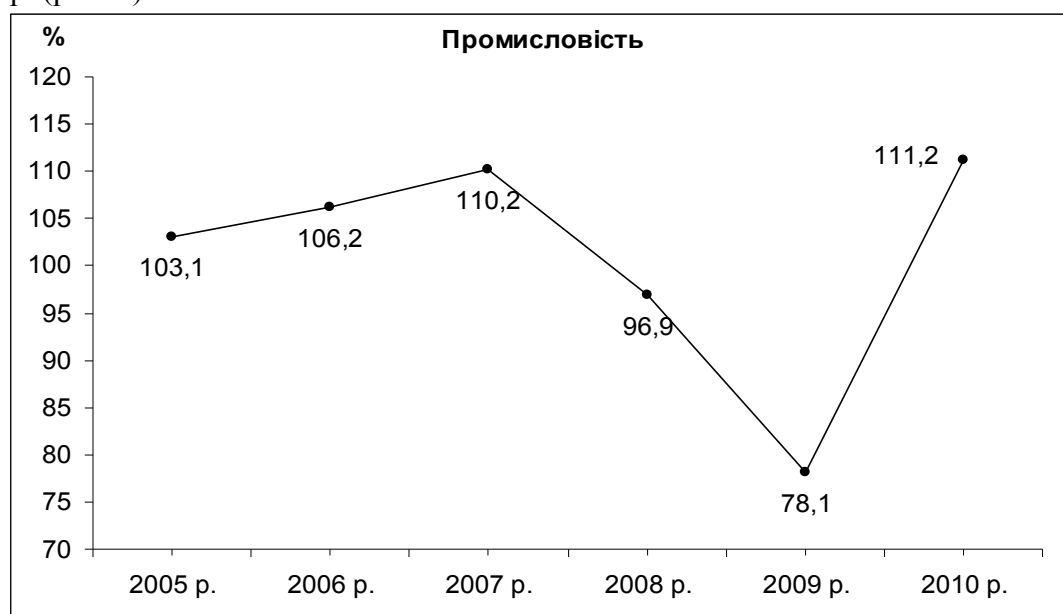

Рис. 2. Індекси продукції промисловості України [11]

Особливо важкі наслідки впливу світової фінансово-економічної кризи у регіонах України, які мають структуру промислового комплексу, що характеризується високою питомою вагою експортноорієнтованих виробництв. Так, на початку кризи більш ніж у середньому по Україні змінилися індекси промислового виробництва у Дніпропетровській (91,4 %), Донецькій (92,2 %), Луганській (94,1 %) та інших областях [12]. Саме в цих областях України розташовані підприємства металургійного комплексу країни, які суттєво скоротили обсяги випуску продукції на експорт.

Негативний вплив світової кризи 2007-2009 рр. був найбільш відчутним не тільки у промисловому секторі економіки України. Більш масштабний спад мав місце у будівництві, де обсяги виконаних будівельних робіт у 2008 та 2009 рр. скоротилися відповідно на 15,8 % та 48,2 % у порівнянні з попередніми періодами.

В Україні у 2008-2009 рр. суттєво зменшилися обсяги перевезення вантажів автомобільним транспортом, роздрібний товарооборот, обсяги оптової торгівлі, і тільки у сільському господарстві було зафіксовано повільне зростання обсягів виробленої продукції.

Скорочення обсягів виробництва негативно вплинуло на формування фінансових результатів від звичайної діяльності підприємств. Так, у 2008-2010 рр. щорічно скорочувалася питома вага підприємств, які отримали прибуток за результатами від звичайної діяльності, і в 2010 р. вона становила 59 %. Негативні зміни фінансових результатів діяльності підприємств значною мірою пов'язані з низьким рівнем використання виробничих потужностей, у наслідок скорочення обсягів виробництва продукції.

Кризові явища в економіці України призвели до погіршення параметрів соціальної складової її сталого розвитку. Реальна заробітна плата у 2009 р. скоротилася більш ніж на 9 %, а рівень безробіття у 2008 р. збільшився на 31,5 % [12]. Негативні зміни у провідних галузях економіки держави також спричинили у 2008 р. скорочення темпів зростання ВВП до 102,3 %, тобто на 5,6 % у порівнянні з 2007 р., коли вони становили 107,9 %. Індекс ВВП у 2009 р. становив 96,3 % до рівня 2008 р.

Отже, проведений аналіз показав, що у теперішній час проблеми, що накопичувалися загалом у світовій економіці та на рівні окремих країн, у тому числі і в Україні, сформували об'єктивну потребу у невідкладному реформуванні соціально-економічної та фінансової систем. Це реформування має за мету забезпечення сталого розвитку країни та її регіонів на основі підтримки фінансової, економічної й екологічної безпеки у сучасному глобалізованому світі. Реформування економіки України та імплементація загальнодержавних реформ в економіку регіонів мають враховувати суттєве зростання масштабів трансграничних економічних зв'язків, а також інтенсифікацію процесів перетоку фінансового й людського капіталів у посткризовому періоді.

Розроблення наукового обґрунтування і практичних рекомендацій щодо визначення стратегії подальшого розвитку України та її регіонів в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи доцільно здійснювати на підставі результатів аналізу фундаментальних чинників, що призвели до кризових подій, а також з урахуванням прогнозних очікувань щодо подальших змін і тенденцій динаміки розвитку світової економіки взагалі та провідних країн світу.

Висновки. На підґрунті теоретичного узагальнення праць вітчизняних та зарубіжних учених-економістів [1; 2; 3; 6; 8 та ін.], які досліджували перебіг подій іпотечної кризи (2007-2009), у країнах світу та в Україні, а також встановлювали фактори, що їх спричинили, авторами була виявлена послідовність етапів розгортання світової кризи та загальні особливості генези цих етапів, що представлені на рис. 3.

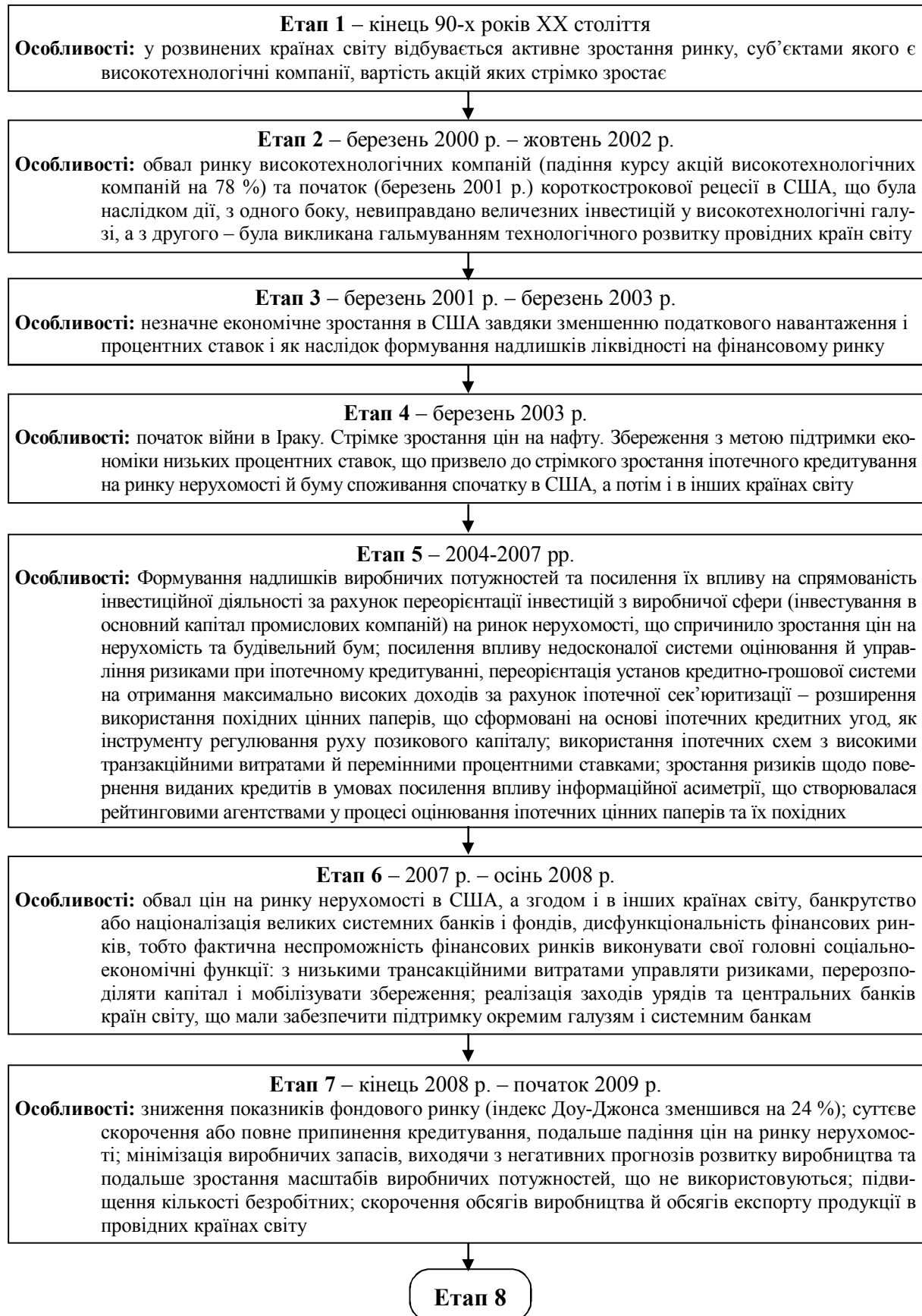

Рис. 3. Етапи розгортання світової фінансово-економічної кризи 2007-2009 рр.

Етап 8 – друга половина 2009 р. – 2010 р.

Особливості: поступовий вихід з кризи США та інших розвинених країн світу завдяки реалізації стратегії «Ситуаційне просування»; реалізація у провідних країнах світу моделей державного регулювання соціально-економічного розвитку, спрямованого на підтримку окремих галузей (автомобільна промисловість, розбудову інфраструктури), скорочення податкового навантаження, оптимізація бюджетних витрат тощо

Рис. 3. Закінчення (див. також с. 67)

Перебіг кризових подій в Україні практично повторював сценарій розгортання кризи в 2004-2007 рр. у розвинених країнах світу з певним лагом. Однак проведені дослідження свідчать, що сучасна світова фінансово-економічна криза має відмінності від попередніх криз, і ці відмінності по-різному проявляються в розвинених країнах світу та в Україні.

Сутність та характеристики відмінностей перебігу сучасної фінансово-економічної кризи в розвинених державах світу та в Україні мають ретельно досліджуватися та враховуватися у процесі розроблення стратегій розвитку регіонів країни в посткризовий період. Наукове обґрунтування процесів розроблення стратегії розвитку регіонів України доцільно засновувати на вирішенні стратегічного завдання: визначення ролі і місця певного регіону в розвитку конкурентних переваг країни в сучасному глобалізованому світі з урахуванням того, що в посткризовому періоді в усьому світі мають формуватися нові потенціали сталого зростання країн та їх регіонів.

Список використаних джерел

1. Чухно А. Современный финансово-экономический кризис: природа, пути и методы его преодоления / А. Чухно // Экономика Украины. – 2010. – № 1. – С. 4-8.
2. Бурлачков В. Особенности современных экономических процессов и денежно-кредитная политика / В. Бурлачков // Экономика Украины. – 2010. – № 4. – С. 16-21.
3. Ковальчук Т. Т. Актуалітети політики розвитку Ковальчук / Т. Т. Ковальчук, В. К. Черняк, В. Я. Шевчук. – К. : Знання, 2009. – 326 с.
4. Дергачева В. Мониторинг национального развития как фактор экономической безопасности государства / В. Дергачева, Н. Савельев // Экономика Украины. – 2010. – № 1. – С. 19-28.
5. Charlez Kindleberger. Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises. New York : Basic Books, 1978.
6. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Дж. Е. Стиглиц. – М. : ЭКСМО, 2011. – 512 с.
7. Ершов М. В. Мировой финансовый кризис. Что дальше? / М. В. Ершов. – М. : Экономика, 2011. – 295 с.
8. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я. А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська та ін. ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.
9. Національний банк України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
10. Регіони України : статистичний збірник за 2010 рік / Державний комітет статистики України / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Ч. II. – 808 с.
11. Україна у цифрах у 2010 році : статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. – 252 с.
12. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2009 р. / Департамент регіонального розвитку. – К. : Мінекономіки України, 2010. – 160 с.